

Partierne og klasserne - forskydninger i 1970'erne

1. Indledning

Oftest beskrives 1970'erne som en periode kendetegnet ved generelle opløsningstendenser i partisystemet: Politisk mistillid (af journalister undertiden benævnt »politikerlede«), vælgermæssig ustabilitet samt opløsning af forbindelsen mellem klasse og parti.

Ustabiliteten er iøjnefaldende: Siden 1973 har de »gamle« partier så at sige efter tur været udsat for katastrofale fald i vælgertilslutningen. Socialdemokratiet nåede i 1973 ned på 25,6 pct. vælgertilslutning; de radikale gik fra 14-15 pct. i 1968 og 1971 støt tilbage til 3,6 pct. i 1979; Venstre vandt en Pyrrhus-sejr i 1975, men satte allerede i 1977 ny bundrekord; de konservative mistede netto $\frac{1}{4}$ af vælgertilslutningen fra 1968 til 1975, hvor de fik 5,5 pct. af stemmerne, men står nu til den største vælgertilslutning i dette århundrede; SF gik fra 3,9 pct. i 1977 til 11,3 pct. i 1981, henholdsvis det laveste og det højeste i partiets historie. De »nye« partier er det ikke gået stort anderledes - med den måske symptomatiske undtagelse, at det blandt alle partier var Fremskridtspartiet, der havde den mest stabile vælgertilslutning i 1970'erne. Nu synes imidlertid også dette parti at være angrebet af »gammelpartierne«s syge.

*Lektor, cand. scient. pol.
Institut for Statskundskab,
Århus Universitet.*

Som det fremgår af tabel 1, er der for alle partierne under ét tale om en voldsomt stigende ustabilitet i den vælgermæssige styrke, end ikke overgået af forskydninger i kølvandet på 2. verdenskrig. Tilsvarende langtidstendenser er konstateret i en række andre lande (Borre, 1979; Pedersen, 1979).

Ikke desto mindre er der efterhånden ved at blive rokket ved dette billede af protest og ustabilitet. Borre (1983) har påvist, at politikermistilliden efter en stigning omkring 1973/75 nu er tilbage på samme niveau som i 1971¹⁾. Videre har Nielsen (1983) demonstreret, at der er ret så snævre grænser for vælgerne mistillid til partierne. For det første er der - i modsætning til en del andre lande - *ikke* i Danmark tale om, at vælgerne stemmer på det parti, de synes mindst dårligt om; snarere stemmer de på det parti, de synes allerbedst om. For det andet viser det sig, at de »gamle« partier overvejende er populære (vurderes positivt) - endog blandt de »nye« partiers vælgere. Endnu mere overraskende er det måske, at end ikke partiidentifikationen er faldet i løbet af 1970'erne (Pedersen & Weber, 1983). Det synes at være gået med partiidentifikationen som med ægteskabet - ikke nødvendigvis livslangt og selvfølgeligt, men lige så intenst, så længe forholdet varer.

Også ustabiliteten i partitilslutningen er en relativ størrelse. De enkelte partier har stærkt svingende tilslutning, men mellem hovedgrupperne er der en ret høj stabilitet. Det gælder for eksempel fordelingen

Tabel 1. Forskydninger i partiernes stemmeandele samt fordelingen mellem arbejderpartier og borgerlige partier, 1929-81. Procentpoint.

År (periode)	Antal valg	(Gns.)	(Gns.) Fordeling mellem:		I alt
		Forskydning i partistyrke ¹	Arbejderpartier ²	Borgerlige partier	
1929-39	4	11	45	55	100
1943-50	4	25	45	55	100
1953 ¹ -57 ³	2	8	44	56	100
1960-66	3	16	49	51	100
1968-81	7	31	45	55	100
1968		23	43	57	100
1971		19	49	51	100
1973		58	37	63	100
1975		36	41	59	100
1977		36	47	53	100
1979		21	50	50	100
1981		24	48	52	100

Noter: 1) Opgjort som summen af fremgange/tilbagegange (numerisk) for de enkelte partier. Procentpoint

2) Arbejderpartierne: Socialdemokratiet, SF, VS, DKP, KAP, SAP. Borgerlige partier: Alle øvrige.

3) Valget efter grundlovsafstemningen i 1953 (1953¹¹) er udeladt.

mellem arbejderpartier og borgerlige partier, der - kortvarigt afbrudt af valgene i 1973 og 1975 - svinger inden for en ret snæver margin. De fleste partiskift foregår inden for »blokkene« (Borre, 1980), specielt mellem de borgerlige partier indbyrdes. Vælgernes loyalitet over for enkeltpartier er brudt, men de bevæger sig kun imellem (et forøget antal) ideologisk nært beslægtede partier.

Den betydelige stabilitet i partisystemet frem til 1970 blev tilskrevet forbindelsen mellem de sociale klasser og partierne (Damgaard, 1974). Tilsvarende er det ofte hævdet - i øvrigt også fra marxistisk hold - at ustabiliteten i 1970'erne hænger sammen med en opløsning af denne forbindelse (Worre, 1979, 1980; Andersen, 1980, 1981). Den fortsatte stabilitet mellem hovedgrupper af partier må, mener Borre (1981), tilskrives det ideologiske systems stabilitet. Klasserne er blevet afløst af ideologiske grupper som referenceramme for partivalget (Borre, 1982). Blandt de mulige årsager nævner Borre for det første det øgede antal politiske problemer, der går på tværs af klasseinteresser

(blandt andet som følge af øget statsintervention), for det andet massemediernes rolle: Dels gør medierne den politiske information, forskellige befolkningsgrupper modtager, mere homogen, dels kan medlemmer af ideologiske grupperinger umiddelbart meddele sig til hinanden gennem massemediernes. Politiske subkulturer forudsatte tidligere et socialt netværk, en direkte kontakt mellem subkulturens medlemmer, således som det var tilfældet i de stærke klassesubkulturer blandt bønder og arbejdere. Denne forudsætning er ikke længere nødvendig.

Det vil ikke blive undersøgt her, om det sociale netværk og klasseidentifikationen efterhånden spiller en mindre rolle (og det ideologiske gruppetilhørsforhold modsvarende en større) som *socialpsykologisk referenceramme* for partivalget²⁾. Uanset om de mellemkommende variable skulle være blevet ændret, indebærer det ikke nødvendigvis en svækkelse af sammenhængen mellem klasses tilhørsforhold og partivalg. Hensigten i det følgende er at påvise, at de (parti)politiske skel mellem sociale klasser, fraktioner og sociale ka-

tegorier (alle defineret ud fra deres funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling) ikke er blevet mindre - snarere tværtimod. Sammenhængen gælder blot ikke mere enkeltpartier, men grupper af partier. Til gengæld er der trods den forholdsvis stabile fordeling mellem arbejderpartier og borgerlige partier sket en række ændringer i de forskellige socialgruppers politiske præferencer i løbet af 1970'erne.

2. Stemmer folk i mindre grad efter social klasse?

Der er ingenlunde enighed om, hvad man skal forstå ved sociale klasser. I »konventionel« sociologi er det almindeligt at definere klasser i et ulighedsperspektiv. I marxistisk teori defineres klasser, fraktioner og sociale kategorier ud fra deres funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Vi skal i det følgende holde os til det sidstnævnte kriterium³⁾, fordi det er det politisk adfærdsrelevante⁴⁾. Klasser og klassefraktioner er begge defineret først og fremmest ved deres placering i forhold til den økonomiske struktur. Klassefraktioner er undergrupper af klasser, men sprogbrugen er i øvrigt glidende: Undertiden omtales for eksempel bønder som en selvstændig klasse, til andre tider som en fraktion af småborgerskabet. Sociale kategorier er derimod defineret ved deres tilknytning til de ideologiske eller politiske statsapparat. Nogle klassiske illustrationer er bureaukratiet, de intellektuelle, præsteskabet m.v.

I dette afsnit behandles partivalget inden for »hovedklasserne«: Arbejderklassen (defineret som manuelle arbejdere), mellemlagene (ikke-manuelle lønmodtagere⁵⁾, samt småborgerskabet (småselvstændige⁶⁾). De klassemæssige skillelinier inden for mellemlagene undersøges i afsnit 3.

Indledningsvis kan det nævnes, at mange i 1950'erne og 1960'erne forestillede sig, at klassekonflikterne efterhånden ville dø hen som følge af øget velstand, mere »middelklassepræget« livsstil, velfærdsstatens sociale udligning, den forbedrede sociale sikkerhed etc. Endvidere ville mellemlagene/funktionærgrupperne - den nye »tredjestand« - udgøre en voksende »stødpudegruppe«.

Forudsætningerne har langt hen ad vejen holdt stik: Flertallet af arbejderfamilierne er blevet ejere af et parcelhus, bil samt adskillige andre langvarige forbrugsgoder, som engang blev kaldt »statussymboler«. Mellemlagene er vokset endnu hurtigere end forventet: Deres andel af den erhvervsaktive befolkning er øget fra 25 pct. i 1950 over 30 pct. i 1960 og 39 pct. i 1970 til 50 pct. i 1981 (Goul Andersen, 1983⁷⁾). Men klassekampen forsvandt ikke. De fleste vesteuropæiske lande oplevede et forstærket fagligt konfliktniveau, og mobiliseringen i Danmark i 1970'erne - kulminerende med de mange politiske demonstrationsstrejker - har i øvrigt været stærkere end i mange andre lande. Først i begyndelsen af 1980'erne synes massearbejdsløsheden samt arbejdsgiverenes offensiv at have bragt mobiliseringen til ophør. Den integration af arbejderklassen i det borgerlige samfund, som mange forestillede sig omkring 1960, synes altså ikke fuldbyrdet. Tilsvarende har mellemlagene ikke indfriet forventningerne om at ville fungere som »stødpudegruppe«. Tværtimod har de i stigende grad overtaget arbejderbevægelsens organisations- og kampformer. Ikke alene er organisationsprocenten øget voldsomt blandt funktionærer i 1970'erne (Nørby Johansen, 1980); der kan i det hele taget i organisationerne - navnlig for offentligt ansatte - konstateres en voksende militans og en generel politisk drejning mod ven-

stre. 1970'ernes spontane faglige aktioner blandt funktionærer havde været utænkelige i 1960'erne. Ydermere har mellemlagene været fremtrædende på en række »nye« konfliktområder, bl.a. manifesteret i græsrodsorganisationer og -aktioner.

Til trods for at Danmark traditionelt har været opfattet som et land med små klasse modsætninger, var det i 1960'erne et af de lande, der havde de stærkeste klasseskel i partivalget. Toppunktet nåedes i 1966. Til gengæld er Danmark også beskrevet som et af de lande, der har haft den mest fuldstændige nedbrydning af forbindelsen mellem klasse og parti (Lipset, 1981). Yderpunktet for denne udvikling nåedes i 1979 (Goul Andersen, 1983a). Som det fremgår af tabel 2.A, er der fra 1966 til 1979 sket en betragtelig indskrænkning af forskellene i partivalget mellem de 3 hovedklasser⁸⁾. Det gælder først og fremmest forholdet mellem arbejderklassen og mellemlagene, hvor forskellen i arbejderpartiernes andel er mindsket fra 41 til 15 procentpoint. Men også forskellen mellem arbejderklassen og småborgerskabet er blevet mindre. Til gengæld er forskellen mellem mellemlagene og småborgerskabet blevet større. Ved 1981-valget sker der dog atter en øget

spredning i partivalget, men langt fra nok til at nå op på 1966-niveauet.

Men i den mellemliggende periode er langt de fleste gifte kvinder kommet ind på arbejdsmarkedet. I 1966-tallene indgår flertallet som husmødre, klassificeret efter mandens klasse. I 1979 er de fleste gifte kvinder erhvervsmæssigt beskæftigede og dermed klassificeret efter egen klasse, også selv om de ikke sjældent tilhører en anden klasse end manden. Specielt er en stor del af de kvindelige lavere funktionærer gift/samlevende med arbejdere. For hovedparten af disse er skiftet fra husmoder (= arbejderklasse) til erhvervsaktiv (= mellemlag) ikke forbundet med noget politisk skift mod højre.

Vi kan i første omgang tage højde for dette problem ved at se på sammenhængen mellem klasse og partivalg blandt mænd alene, jvf. tabel 2.B. Det viser sig, at indskrænkningen af klasseskellene i partivalget blandt mænd er væsentligt mere behersket i 1979, og fra 1966 til 1981 er der i virkeligheden næsten ikke sket nogen ændring i klasseforskellene. Den væsentligste ændring siden 1966 er, at alle klasser er rykket noget til højre⁹⁾. Da 1966 ydermere var et år med ekstrem klasse-mæssig differentiering, er det på bag-

Tabel 2. Social klasse og partivalg 1966, 1979, 1981. Arbejderpartiandele i pct.

	A. Mænd og kvinder			B. Mænd		
	1966	1979	1981	1966	1979	1981
Arbejderklasse	82	66	70	83	68	73
Mellemlag	41	51	45	46	46	38
Småborgerskab	13	12	8	12	13	7
<i>Forskel:</i>						
Arbejderklasse - mellemlag	41	15	25	37	22	35
Arbejderklasse - småborgerskab	69	54	62	71	55	66
Mellemlag - småborgerskab	28	39	37	34	33	31
(N) Arbejderklasse	3242	415	194	1752	223	110
Mellemlag	2474	529	253	1122	211	117
Småborgerskab	2401	223	94	1388	126	58

Anm.: Gallups stillingskode (jvf. appendix).

grund af ovenstående resultater ikke rimeligt at tale om nogen svækket sammenhæng mellem klasse og partivalg overhovedet.

Nu kunne fokuseringen på mænd alene antyde, at kvinders sociale placering skulle være uden betydning for deres eget - og partnerens - partivalg. Det synes dog ingenlunde at være tilfældet, og argumentet med de klassemæssigt inhomogene familier angår ikke blot arbejdere gift med lavere funktionærer. Ganske vist viser det sig, at partivalget blandt gifte/samlevende i 1979 alene var påvirket af mandens sociale klasse, medens kvindens klasse var uden effekt (Goul Andersen, 1984, kap. 5). Men det hænger sammen med, at erhvervsarbejdende kvindelige funktionærer er placeret i faggrupper, hvor de - hvis de stemte ligesom mænd i tilsvarende stillinger - gennemsnitligt ville stemme lige så langt til venstre som mandlige og kvindelige arbejdere (kap. 6). Effekten kan derfor ikke forventes at ligge i gifte kvinders klassetilhørsforhold, men derimod i graden af erhvervsarbejde. Som det fremgår af tabel 3, er sammenhængen mellem partivalg og mandens sociale klasse (arbejderklasse vs. mellemlag) meget stærk i familier, hvor hustruen er husmoder, medens effekten af mandens klasse er temmelig lille i familier, hvor hustruen er fuldtidsbeskæftiget¹⁰⁾. Deltidsbeskæftigede falder mellem disse yderpunkter, men nærmest husmødrene, hvilket nok kan

forklares med, at det i de sidstnævnte familier er mandens klasse, der er af langt størst betydning for hele familiens økonomiske og sociale stilling¹¹⁾.

Den mindskede forskel i partivalg mellem arbejderklasse og mellemlag fra 1966 til 1979 - også blandt mænd - synes altså i nogen grad at kunne forklares med, at heltidsbeskæftigede kvinders mere »arbejderklasseprægede« klasseinteresser »tæller med«. Paradoksalt nok er der altså tale om en ændring, der forklares netop af social klasse.

Foreløbig kan vi altså konkludere, at social klasse ikke som langtidstendens har aftagende betydning for partivalget i Danmark - end ikke når det gælder forholdet mellem hovedklasserne. Forklaringen på, at det ofte har været opfattet således, synes primært at være manglende opmærksomhed på variabelen køn¹²⁾. Udviklingen fra midten af 1960'erne til i dag kan nok bedre karakteriseres som en højredrejning inden for alle klasser - en udvikling der i mellemlagene og småborgerskabet (men ikke i arbejderklassen) modificeres af gifte, erhvervsaktive kvinders mere »arbejderklasseprægede« klasseinteresser.¹³⁾

Vi skal imidlertid ikke beskæftige os mere med sammenhængen mellem hovedklasser og partivalg her. Mere interessant er det at undersøge ændringerne i bestemte gruppers politiske positioner - ændringer som overvejende er foregået inden for

Tabel 3. Social klasse og partivalg blandt gifte/samlevende 1979, opdelt efter hustrus erhvervsarbejde. Arbejderpartiandele i pct.

Mandens klasse	Hustrus beskæftigelse			N1	N2	N3
	Husmoder	Deltid	Heltid			
Arbejderklasse	63	67	67	104	133	143
Mellemlag	33	40	60	69	152	133
Småborgerskab	8	20	41	148	25	33

Anm. Klassekoden er benyttet i denne og de følgende tabeller, medmindre andet eksplicit er angivet (se appendix).

mellemlagene. Analysen vil samtidig tjene som en demonstration af, at sammenhængen mellem social klasse og partivalg i virkeligheden ikke blot er bibeholdt, men snarere er blevet stærkere over tid. Opdelingen mellem de 3 hovedklasser er blot ikke tilstrækkelig findelt, fordi det er bestemte klassefraktioner og sociale kategorier inden for og med tilknytning til mellemlagene, der skiller sig ud med markante - og markant ændrede - positioner i klassekampen¹⁴.

3. Klassemæssige forandringer inden for mellemlagene

Som omtalt er mellemlagene en meget inhomogen klasse omfattende grupper med ret så forskelligartede forhold til produktionsmidlerne. Det er almindeligt - såvel i marxistisk som ikke-marxistisk teori - at tale om 2 eller flere fraktioner, defineret ud fra deres hierarkiske placering. Vi skal her benytte en enkel opdeling i højere og lavere funktionærer.

Men der går endvidere en vigtig ikke-hierarkisk skillelinie mellem privat og offentligt ansatte. Traditionelt har man ikke i marxistisk teori betragtet offentligt ansatte som nogen nærliggende alliancepartnere for arbejderklassen, først og fremmest på grund af de offentligt ansattes til-

knytning til staten, men også fordi offentligt ansatte ikke på samme måde som privat ansatte var underkastet markedskræfterne. Forholdet må imidlertid anskues historisk. Natvægterstatens ansatte er ikke de samme som velfærdsstatens, og begrænsning af de offentlige udgifter er blevet - og kan forventes at forblive - et vigtigt politisk stridsemne. På langt sigt kan det forventes at bringe offentligt ansatte relativt nærmere arbejderklassen¹⁵. Men på kort sigt kan offentligt ansatte forventes at være sensitive over for ændringer i løn- og arbejdsvilkår, fordi disse er umiddelbart politisk bestemt - i modsætning til privat ansattes.

Partivalget inden for mellemlagenes forskellige fraktioner er belyst i tabel 4¹⁶. Under ét er der sket en venstredrejning i mellemlagene i løbet af 1970'erne,¹⁷ medens arbejderklassen er gået mod højre. Men denne ændring er stort set udelukkende foregået blandt de offentligt ansatte funktionærer. Hverken blandt højere eller lavere funktionærer i den private sektor kan der konstateres nogen venstredrejning.¹⁸ Ændringen blandt offentligt ansatte er særlig udtalt hos de højere funktionærer, hvis arbejderpartitilslutning næsten er fordoblet fra 1971 til 1979.

I tabel 5, der også inddrager valgene i 1977 og 1981, er der endvidere foretaget

Tabel 4. Partivalg i arbejderklasse og mellemlag, 1971 og 1979. Arbejderpartiandele i pct.

	1971	1979	(N)	
			1971	1979
Arbejderklasse	73	66	373	392
Mellemlag	41	51	377	588
Heraf:				
Privat ansatte funktionærer	40	41	207	272
Offentligt ansatte funktionærer	42	60	171	316
Lavere funktionærer, privat ansatte	45	48	140	202
Lavere funktionærer, offentligt ansatte	49	64	114	204
Højere funktionærer, privat ansatte	32	24	67	71
Højere funktionærer, offentligt ansatte	27	53	58	112

Tabel 5. Partivalg blandt funktionærer, opdelt efter sektor, 1977-1981. Pct.

	Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
Privat ansatte					
1977	9	31	40	60	258
1979	9	32	41	59	273
1981	11	20	31	69	110
Offentligt ansatte					
1977	14	35	49	51	238
1979	20	38	58	42	281
1981	30	28	58	42	131

Anm.: Gallups stillingskode (højere og lavere funktionærer).

en opdeling af arbejderpartierne på venstrefløjspartierne og Socialdemokratiet. Endnu i 1977 var forskellen mellem privat og offentligt ansattes tilslutning til arbejderpartierne kun 9 procentpoint og forskellen i venstrefløjspartiernes andel kun 5 procentpoint. I 1979 er disse forskelle som omtalt fordoblet, og i 1981 synes der at være sket en yderligere politisk differentiering mellem privat og offentligt ansatte i mellemlagene. I 1981-undersøgelsen er offentligt ansattes arbejderpartitilslutning 27 procentpoint højere end de privat ansattes, og næsten $\frac{1}{3}$ af de offentligt ansatte stemmer på et venstrefløjsparti.

Disse ændringer kan specificeres yderligere. Et klassisk element i klasseteorien er de »sociale kategorier«, der er defineret ved deres særlige forhold til de repressive eller ideologiske statsapparater: Bureautokratiet, hæren, præsteskrabet samt de intellektuelle. Denne begrebsdannelse hører hjemme i en tid, hvor staten overvejende havde repressive og ideologiske funktioner (»natvægterstaten«). I dag må man

først og fremmest tilføje de reproduktive funktioner (sundhed, omsorg og uddannelse) samt de tekniske funktioner (offentlig forsyningsvirksomhed m.v.). På den baggrund kan man forsøge en opdeling af de offentligt ansatte funktionærer i 5 grupper efter de statsapparater/institutioner, de er tilknyttet, jvf. tabel 6.

Som det fremgår, er det først og fremmest de ansatte inden for uddannelsessektoren samt social- og sundhedssektoren, der ligger langt til venstre i 1979¹⁹. Deres partivalg svarer til gengæld til manuelle arbejderes, med den undtagelse at venstrefløjstilslutningen er væsentligt højere end i arbejderklassen. De ansatte inden for politiet og forsvaret samt den offentlige administration (de såkaldte »repressive statsapparater«) ligger derimod længere til højre, de førstnævnte endog ret ekstremt.

En tilsvarende sektoropdeling kan ikke foretages for 1971, men der kan drages visse sammenligninger på grundlag af stillingsoplysningerne. Stikprøverne er for

Tabel 6. Partivalg blandt offentligt ansatte i mellemlagene, opdelt efter ansættelsessted, 1979. Pct.

Apparat/institution	Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
Militær og politi	(3)	(24)	(27)	(73)	28
Administrationsapp.	(6)	(44)	(50)	(50)	30
Forsyningsvirks. m.v.	(25)	(38)	(63)	(37)	23
Social- og sundhed	18	49	67	33	114
Uddannelse	29	34	63	37	115

Tabel 7. Partivalg i udvalgte personalegrupper i den offentlige sektor, 1971 og 1979. Pct.

Personalegruppe		Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
Adm. personale	1971	(6)	(33)	(39)	(61)	23
	1979	9	39	48	52	52
Sundheds-personale o.l.	1971	15	35	50	50	49
	1979	19	50	69	31	90
Undervisn.-personale o.l.	1971	11	15	26	74	46
	1979	32	34	66	34	101

1) Inklusive pædagoger, bibliotekarer m.v.

små til at give sikkert bevis for, at der er sket en stærkere venstredrejning blandt sundheds- og omsorgspersonalet end blandt administrationspersonalet, jvf. tabel 7. Men resultaterne dokumenterer en markant ændring hos undervisningspersonalet. Denne sociale kategori var altovervejende borgerlig i 1971 og var ydermere den mest højreorienterede af alle funktionærgrupperne, inklusive de højere funktionærer i den private sektor. I 1979 er det ikke blot den mest venstreorienterede af funktionærgrupperne, men -hvis venstrefløjstilslutningen tages i betragtning - den mest venstreorienterede gruppe blandt lønmodtagerne i det hele taget.²⁰⁾

Når man skal forklare de offentligt ansattes radikalisering i 1970'erne, er det nærliggende at pege på dels lønudviklingen, dels nedskæringspolitikken og de po-

litiske kontroverser omkring den offentlige sektor,²¹⁾ som mulige forklaringer. Men ingen af disse faktorer kan forklare den helt ekstreme udvikling blandt de ansatte i uddannelsessektoren.

Ændringen må her først og fremmest tilskrives den politiske kovending blandt den yngre generation af højtuddannede i slutningen af 1960'erne. Det er vanskeligt præcist at definere og endnu vanskeligere empirisk at afgrænse den klassiske kategori »de intellektuelle«, men vi kan lade den boglige grunduddannelse tjene som indikator og se på gruppen med studentereksamen, jvf. tabel 8. Udviklingen er frapperende: I 1966 stemte næsten 4/5 af de 20-29 årige med studentereksamen borgerligt, i 1979 stemte omkring halvdelen på et venstrefløjsparti og under 1/3 på et borgerligt parti. I aldersgruppen over 40 år stemmer det overvældende flertal fortsat borgerligt.²²⁾

Tabel 8. Partivalg blandt højtuddannede (studentereksamen/HF) 1966 og 1979. Pct.

		Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
I alt	1966	11	6	17	679	83
	1971	24	7	31	53	69
	1979	34	21	55	194	45
1966	20-29 år	18	6	24	243	76
	30-39 år	14	8	22	133	78
	40 år +	5	4	9	303	91
1979	20-29 år	54	18	72	88	28
	30-39 år	27	26	53	48	47
	40 år +	7	22	29	52	71

4. Varige eller midlertidige ændringer?

Sammenfattende kan det altså noteres, at forbindelsen mellem klasse og partivalg trods 1970'ernes politiske turbulenser består ganske usvækket. Folks placering i den samfundsmæssige arbejdsdeling er fortsat af afgørende betydning for deres politiske adfærd. Selv når man ser på hovedklasserne, er der ikke sket de store ændringer måske bortset fra en mindre svækkelse af arbejderklassens subkultur. Men dette mere end opvejes af den stærkere klassemæssige differentiering inden for mellemlagene.

Selv om der muligvis kan være ændringer i nogle af de socialpsykologiske mekanismer, der forbinder social klasse og partivalg, er det danske samfund altså på ingen måde blevet noget »massesamfund«, hvor enkeltindivider uafhængigt af deres klassemæssige placering passivt optager massemediernes politiske monokultur (Andersen, 1980) - eller »frit« vælger mellem de forskellige ideologier, der viderebringes af medierne (Borre, 1982).

Man kunne så afslutningsvis spørge, om de beskrevne ændringer inden for mellemlagene kan forventes at blive varige, eller om de om nogle få år vil vise sig at have været midlertidige. Sådanne spørgsmål kan naturligvis aldrig besvares sikkert, men man kan forsøge at gisne om den sandsynlige udvikling ved at se på nogle formodet centrale variable.

De intellektuelles politiske adfærd har altid været temmelig uforudsigelig, men selv om der eksisterer stærke socialiseringsmekanismer i form af veletablerede venstrefløjsmiljøer blandt de studerende ved de videregående uddannelser, er en betydelig højredrejning sandsynlig. For det første er der en grundlæggende tendens til omskiftelighed mellem forskellige generationer af højtuddannede. For det

andet vil der ske en vridning af uddannelsessystemet bort fra de uddannelser, som har været venstrefløjssubkulturens hovedbastioner (for eksempel humanistiske uddannelser, visse samfundsvidenskabelige uddannelser, sociale uddannelser, seminarier og børnehaveseminarier etc.). For det tredje er rekrutteringen til de videregående uddannelser atter blevet socialt mere skæv. Og endelig betyder den skærpede konkurrence om de få jobs en disciplinering og øget individualisering af de uddannelsessøgende imellem.

Over for disse faktorer er det mere end tvivlsomt, om den etablerede subkultur kan holde stand, også selv om de studerendes egne levevilkår og katastrofalt forværrede fremtidsudsigter umiddelbart skulle trække i den modsatte retning.

Selv om der endnu ikke er sikker dokumentation for populære antagelser om en højredrejning blandt unge højtuddannede - antagelser som måske i nogen grad binder i en uholdbar forestilling om »ungdomsoprørets guldalder« - så er en vis højredrejning blandt den næste generation af højtuddannede sandsynlig.

Det behøver imidlertid ikke få afgørende betydning for de offentligt ansattes politiske placering, da den offentlige sektors vækst utvivlsomt bliver langt mindre fremover, hvorfor nytilgangen bliver relativt lille. Ikke mindst på en række af de områder, der beskæftiger flest højtuddannede, vil der blive lukket mere eller mindre af i de kommende år, og den naturlige afgang vil ydermere omfatte relativt højreorienterede generationer, for eksempel inden for uddannelsessektoren.

Også de øvrige faktorer, der er peget på som mulige forklaringer på offentligt ansattes radikaliserings - lønudvikling og nedskæringspolitik - må formodes at fastholde de offentligt ansatte relativt langt til venstre. Hvad lønudviklingen angår, vil

de offentligt ansatte utvivlsomt komme ud for en stærk forringet markedssituation, specielt sammenlignet med andre bedreuddannede, fordi der selv ved en ret betydelig vækst i den offentlige sektor vil opstå et overudbud af arbejdskraft (selv om perspektiverne nok trækkes for dystert op i Det økonomiske Råds rapport om »mismatch«-problemer mellem uddannelsessystem og arbejdsmarked (maj 1983)).

Selv om der *kan* ligge et betydeligt »protestelement« i de offentligt ansattes partivalg ved de seneste valg - og sådanne proteststemmer har det med at vende tilbage - og selv om en del højtuddannede i den offentlige sektor nok vil bevæge sig højreover med alderen, så peger alle ovennævnte faktorer i retning af, at det politiske skel mellem offentligt og privat ansatte funktionærer vil bestå med fuld styrke i de kommende år. Det kunne altså tyde på, at der er sket nogle mere permanente ændringer i forholdet mellem klassestruktur og partisystem - men det betyder ingenlunde, at dette forhold er svækket. Det danske partisystem er fortsat stærkt klassebaseret.

APPENDIX

1. Klassekoden

Der er brugt 2 forskellige operationaliseringer af social klasse, da alene valgundersøgelserne i 1971 og 1971 indeholder detaljerede stillingsoplysninger.

1. Gallups stillingskode

Baseret på respondentens svar på et lukket spørgsmål, omfattende kategorierne »Ufaglært arbejder«, »Faglært arbejder«, »Lavere funktionær«, »Højere funktionær«, »Selvstændig landbruger«, »Selvstændig detailhandler/håndværksmester«, »Selvstændig i øvrigt«.

Lærlinge m.v. samt gifte, arbejdsløse

kvinder er ikke registreret som erhvervsmæssigt beskæftigede efter Gallup-koden.

Selv om der indgår et ikke uvæsentligt subjektivt element i klassifikationen, kommer Gallup-koden dog temmelig nær på klassekoden, hvorfor termene »funktionærer« og »mellemlag« i teksten bruges synonymt.

Tabellerne 2 og 5 er baseret på Gallups stillingskode. De øvrige på klassekoden.

2. Klassekoden

De åbne spørgsmål om stilling i 1971- og 1979-undersøgelserne er kodet efter klassekoden. Da de fleste klassekoder er triviale, er kun »grænsetilfælde« anført nedenfor: (markeret med*).

1. Arbejderklassen:

Manuelle lønarbejdere

1.1. Faglærte og ufaglærte arbejdere (se dog pkt. 2.1.-2.3.).

*1.2. »Sølvsnore« i trafiketaterne (postbud, togfører etc.).

2. Mellemlagene: Lavere funktionærer

*2.1. Butikspersonale m.v. (inkl. frisør, tjener, servitrice).

*2.2. Portner, pedel, varmemester, kontrollør, opsynsmand.

*2.3. Hjemmehjælper, dagplejemoder, sygehjælper.

2.4. Lavere og »mellem«-funktionærer i øvrigt:

Repræsentant, arbejdsleder, tekniker (undt. ingeniør), bank-, forsikrings- og kontorpersonale m.v. under fuldmægtigniveau, politibetjent, sygeplejerske, pædagog, biblioteksassistent m.v.

3. Mellemlagene: Højere funktionærer

*3.1. Folkeskolelærere, bibliotekar, journalist.

*3.2. Fuldmægtig, bogholder, revisor.

3.3. Højere funktionærer i øvrigt: Manager, ingeniør, officer, akademiker m.v.

4. Småborgerskab

4.1. Selvstændige i og uden for landbrug.
(For præcis afgrænsning, se Goul Andersen, 1979).

3. Fælles for Gallup-kode og klassekode

Alle er opført efter egen stilling; husmødre og medhjælpende ægtefæller dog efter ægtefællens stilling.

Pensionister m.v. er ikke inkluderet.

Der er ikke gjort noget forsøg på at udsondre noget borgerskab. Alle selvstændige er opført under »småborgerskab« og alle højere funktionærer under »mellem-lag«. De praktiske implikationer heraf er ubetydelige.

II. Datamateriale

Valgundersøgelsen 1971 blev gennemført af Ole Borre, Erik Damgaard, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg, Ole Tonsgaard samt Torben Worre.

Valgundersøgelserne 1979 og 1981 er foretaget af Borre, Nielsen, Sauerberg, Worre samt Ingemar Glans og Jørgen Goul Andersen.

Interviewingen 1971 er foretaget af Socialforskningsinstituttet, i de øvrige undersøgelser af Gallup Markedsanalyse A/S.

Desuden er benyttet:

Data for 1966-valget, byggende på Gallup-materiale, stillet til rådighed af Ingemar Glans.

Data for 1977-valget, byggende på en holdningsundersøgelse foretaget af Gallup for Goul Andersen i foråret 1978.

Valgundersøgelserne 1971, 1979 og 1981 er oparbejdet i DDA, Dansk Data Arkiv, Odense. Alle undersøgelser fra og med 1971 er finansieret af SSF, Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Noter:

1. Afmagtsfølelsen (defineret som manglende politisk selvtillid) er det interessant nok gået omvendt; vælgerne havde mindre afmagtsfølelse midten af 1970'erne, men er nu tilbage på 1971 niveau.
2. Det sociale netværk på og uden for arbejdspladsen spiller dog fortsat en betydelig rolle, jvf. for eksempel Goul Andersen (1980).
3. Klassebegrebet her er navnlig inspireret af Poulantzas (1978) og Wright (1978).
4. Eksempelvis kan småselvstændige være dårligere stillet end arbejdere uden på nogen måde at indtage politiske holdninger, der ligner lønmodtageres.
5. I praksis er der næsten sammenfald mellem »mellemlagene«, således som klassen her er defineret, og »funktionærerne«, således som dette begreb defineres af Danmarks Statistik. Begreberne bruges derfor stedvist synonymt i det følgende. Afgrænsningen er nærmere beskrevet i appendix. I øvrigt kan det diskuteres, hvorvidt mellemlagene udgør en egentlig klasse eller blot en serie modsætningsfyldte klassepositioner mellem arbejderklassen og borgerskabet (Wright, 1978), men problemet er uden praktisk betydning i nærværende sammenhæng.
6. Når borgerskabet ikke er omtalt, skyldes det ikke noget brud på marxistisk tankegang, men derimod at borgerskabet er for lille en kategori til at medtages i surveyundersøgelser. Endvidere lader borgerskabets adfærd sig ikke beskrive ved simpel aggregering af individegenskaber.
7. Tallene afspejler dog ikke mellemlagenes politiske betydning, først og fremmest fordi en temmelig stor del er lavere kvindelige funktionærer, gift med arbejdere. Blandt mænd udgør mellemlagene kun godt 1/3 af den erhvervsaktive befolkning.
8. Samtidig kan det i øvrigt bemærkes, at der parallelt med arbejderklassens faglige radikalisering i 1970'erne er foregået en partipolitisk borgerliggørelse.
9. Man kan sige, at arbejderpartierne i 1966 opnåede 50 pct. af stemmerne på trods af en ugunstig klassestruktur, men kun 50 pct. i 1979 trods en højst favorabel klassestruktur.
10. Overalt er sammenhængene identiske for gifte mænd og gifte kvinder, da familien synes at virke som en »harmoniseringsfaktor« for partivalget. Der er således ikke nogen sammenhæng mellem, hvem af parterne der har den »højeste« sociale placering, og hvem der stemmer længst til venstre.
11. Det skal nævnes, at gifte kvinders erhvervsarbejde er påvirket af alder og uddannelse samt af mandens sociale placering. En kontrol herfor svækker de omtalte sammenhænge noget, men fjerner dem langt fra. Endelig tyder alt på, at erhvervsarbejdet med rimelighed kan betragtes

som uafhængig årsagsvariabel (Goul Andersen, 1984, kap. 6).

12. I nogle tilfælde har man dog også begået en direkte aggregeringsfejl ved at slå mellemlagene og småborgerskabet sammen til en »middelklasse«. Hovedproblemet er ikke, at funktionærernes partivalg gennemgående ligger nærmere arbejderklassens end de selvstændiges, men derimod at »middelklassens« sammensætning skifter over tid: I dag er langt de fleste funktionærer, men indtil midten af 1960'erne udgjorde de selvstændige flertallet i middelklassen (jvf. Glans, 1978).
13. Herudover er der dog sandsynligvis en begrænsning, genuin højredrejning i arbejderklassen - en udvikling der formentlig må tilskrives en vis svækkelse af arbejderklassens subkultur i bredere forstand (se for nogle forklaringsforsøg Goul Andersen, 1983).
14. I øvrigt er der også i analysen af de tre hovedklasser aggregeringsproblemer, fordi der sker vægtforskydninger inden for mellemlagene.
15. Til gengæld kan det også skabe nye skel på »klient«/»betaler«-siden, herunder i arbejderklassen.
16. Analysen er koncentreret om valgundersøgelserne i 1971 og 1979, da de øvrige undersøgelser ikke indeholder tilstrækkeligt detaljerede stillingsoplysninger.
17. Som det blev nævnt ovenfor, var der ikke nogen større ændring blandt mandlige funktionærer fra 1966 til 1979, men det hænger sammen med, at arbejderpartierne stod ekstraordinært stærkt i alle klasser i 1966. Det kan tilføjes, at hverken kontrol for køn eller for mandlig ægtefælles klasse ændrer resultaterne i dette afsnit nævneværdigt.
18. Det skal dog nævnes, at der for såvel arbejdere som højere funktionærer i den private sektor er tale om en højredrejning fra 1971 til 1979, hvorimod lavere funktionærer har bevæget sig et par procentpoint mod venstre. Stikprøvestørrelserne er dog for små til, at tallene kan understøtte en hypotese om en relativ venstredrejning som følge af proletarisering blandt lavere funktionærer i den private sektor.
19. Stikprøvestørrelserne er små, men resultaterne bekræftes af flere andre undersøgelser. Alene tallene for de ansatte i offentlig forsyningsvirksomhed er noget afvigende. Se i øvrigt Goul Andersen (1980a) for tilsvarende sektorforskelle, når det gælder græsrodsdeltagelse.
20. Disse ændringer bekræftes i øvrigt af aldersopdelinger: Der er ekstremt store forskelle mellem aldersgrupperne over og under 40 år i de pågældende grupper (jvf. for eksempel Goul Andersen, 1979, kap. 4).
21. Selv om der reelt ikke skete nogen større begrænsning af væksten i den offentlige sektor i 1970'erne, havde nedskæringspolitikken dog betydning for en række enkeltområder, og først og

fremmest kan diskussionen om nedskæringerne have haft betydning for de offentligt ansattes politiske adfærd.

22. Det skyldes naturligvis ikke udelukkende generationsforskelle, men også at højtuddannede under deres karriereløb ofte får klasseinteresser, som disponerer for et borgerligt partivalg. Desuden brydes subkulturen ofte op ved uddannelsens afslutning, således at mange af de højtuddannede isoleres fra subkulturen, først og fremmest på jobbet, men i forbindelse med geografisk mobilitet måske også i nogen grad socialt. Derfor er der blandt en generation af højtuddannede en stærk afvandring mod højre - en afvandring som dog ikke nødvendigvis fortsætter helt ud på højrefløjen, men kan afsluttes for eksempel hos socialdemokratiet. Endvidere kan subkulturen i nogen grad opretholdes, hvor der er en høj koncentration af unge højtuddannede, således som det er tilfældet i store dele af undervisningssektoren, men også enkelte dele af den offentlige administration. Her kan subkulturen måske endog i nogen grad smitte af på ældre generationer og andre faggrupper.

Litteraturliste

- Andersen, Johannes (1980) *Vælgerne, de politiske partier og staten*. Ålborg: AUC Forlag.
- Andersen, Johannes (1981) »De politiske partiers krise«. *Politica*, 13. årg. no. 2, pp. 87-107.
- Borre, Ole (1979) »Ustabilitet ved parlamentsvalg i fire nordiske lande, 1950-77«, i Mogens N. Pedersen (red.), *Dansk politik i 1970'erne*. Kbh.: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Borre, Ole (1980) »The Social Bases of Danish Electoral Behaviour«, pp. 241-81 i Richard Rose (ed.), *Political Participation*, London & Beverly Hills: SAGE.
- Borre, Ole (1981) »Den ustadige ligevægt - forskydninger i de danske partiers vælgerstyrke«. *Politica*, 13. årg. no. 2, pp. 46-86.
- Borre, Ole (1982) »Ideologi og partivalg i Danmark 1979«, pp. 153-74 i Dag Anckar, Erik Damgaard, Henry Valen & red.), *Partier, ideologier, valjare*, Åbo: Skrifter fra Åbo Akademi.
- Borre, Ole (1983) »Demokrati og fremmedgørelse«. Århus: Institut for Statskundskab. Bidrag til Egmont Fondens Fremtidsstudie.
- Damgaard, Erik (1974) »Stability and Change in the Danish Party System over Half a Century«. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 9, pp. 104-25.
- Det Økonomiske Råd (1983) *Dansk Økonomi. Maj 1983*. Kbh.
- Glans, Ingemar (1978) »Mysteriet med de forsvunne klasser«. Paper fremlagt ved V. Nordiske Statskundskabskonference, Bergen, Aug. 1978.
- Glans, Ingemar (1983) »Valvinder valter teoribyggmader: Forandringer i klassers och kohorters partival i Danmark och Sverige«. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, No. 2, pp. 117-44.
- Goul Andersen, Jørgen (1979) *Mellemlagene i Danmark*. Århus: Forlaget Politica.
- Goul Andersen (1980) »Partipolitiske skillelinjer i arbejderklassen«. Århus: Institut for Statskundskab.
- Goul Andersen (1980a) »Græsrodsdeltagelse«. kap. 4 i Erik Damgaard (red.) *Folkets veje i dansk politik*. Kbh.: Schultz.
- Goul Andersen (1983) »Udviklingen i klassestruktur og sociale modsætningsforhold frem mod år 2000«. Århus: Institut for Statskundskab. Bidrag til Egmont Fondens Fremtidsstudie.
- Goul Andersen (1983a) »Class Voting in Disguise?« Paper fremlagt ved ECPR konference, Freiburg, marts 1983.
- Goul Andersen (1984) *Kvinder og Politik*. Århus: Forlaget Politica.
- Lipset, S.M. (1981) »Whatever happened to the Proletariat? An Historic Mission Unfulfilled«. *Encounter* 56, june, pp. 18-34.
- Nielsen, Hans Jørgen (1983) »The Reality of Distrust«. Paper fremlagt ved ECPR konference, Freiburg, marts 1983.
- Nørby Johansen, Lars (1980) »Organisationsdeltagelse«. pp. 62-101 i Erik Damgaard (red.), *Folkets veje i dansk politik*. Kbh.: Schultz.
- Pedersen, Mogens N (1979) »The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility«. *European Journal of Political Research*, vol. 7, pp. 1-26.
- Pedersen, Lars K & Weber, Jens (1983) »Stabilitet og politisk involvering« pp. 84-103 i Ole Borre et al., *Efter vælgerskredet. Analyser af folketingsvalget 1979*. Århus: Forlaget Politica.
- Poulantzas, Nicos (1978) *Classes in Contemporary Capitalism*. London: Verso.
- Worre, Torben (1979) »Forandringer i det danske partisystems sociale grundlag«. pp. 68-82 i Mogens N. Pedersen (red.), *Dansk politik i 1970'erne*. Kbh.: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Worre, Torben (1980) »Class Parties and Class Voting in the Scandinavian Countries«, *Scandinavian Political Studies*, vol. 3 (new series), pp. 299-320.
- Wright, Erik Olin (1978) *Class, Crisis and the State*. London: New Left Books.